

GJON BERISHA

Instituti i Historisë "Ali Hadri", Prishtinë

gj.n.berisha@gmail.com

**ARMATIMI DHE KAPACITETET USHTARAKE NË
ZOTËRIMET E BALSHAJVE GJATË SHEK. XIV-XV****Abstrakt:**

Bazuar kryesisht në burime të shkruara, në këtë punim kemi trajtuar armët dhe potencialin ushtarak brenda Principatës së Balshajve. Qëllimi i studimit është trajtimi i armëve të përdorura, prodhimi, rrethanat historike dhe mënyra e sigurimit, prejardhja, lloji i armëve sulmuese dhe mbrojtëse, të përdorura nga Balshajt dhe ushtritë e tjera të zonës.

Vlerësuar në bazë të burimeve të kohës dhe krahasuar me fondin e armëve që përdorëshin në vendet e rajonit dhe ato të Europës mesjetare, Balshajt nuk qëndronin prapa. Ata kishin në përdorim të gjitha llojet e armatimit që përdornin edhe vendet e përmendura, duke ndjekur teknikën dhe teknologjinë e kohës.

Ndër armët e ftohta më të rëndësishme të sulmit gjatë Mesjetës ishin shpatat, thikat, harqet, shigjetat, shtizat, balestrat etj., si edhe armët e zjarrit artileria (bombardat/topat) dhe një lloj i pushkëve të dorës me fitil për këmbësori. Ndër armët më të rëndësishme të përdorura për mbrojtje gjatë Mesjetës ishin: armatura, mburoja dhe helmata. Këto armë u siguruan përmes rrugëve të ndryshme: prodhimin në punëtoritë vendëse, përmes blerjes, huazimit dhe plaçkitjeve. Nga vendet që furnizuan me armatim Balshajt dallohet Republika e Raguzës, e cila përveç interesave ekonomikë nuk kishte konteste territoriale me arbërorët dhe Balshajt. Në kuadër të zhvillimit dhe zgjerimit të zotërimeve, Balshajt krijuan dhe forcuan edhe flotën e armatosur detare, për të cilën kohë pas kohe patën konflikte edhe me Venedikun, i cili tentonte të luante rolin e mbikëqyrës të Adriatikut.

Fjalë kyçe:

Armët mesjetare, Principata e Balshajve, shqiptarët, Arbëri, Zeta, Arkivi Shtetëror i Dubrovnikut.

Hyrje

Burimet e shkruara për studimin e historisë së armëve mesjetare në trevat në shtetin e Balshajve janë shumë të kufizuara. Këto burime kryesisht vijnë nga dokumentet e Arkivit Shtetëror të Dubrovnikut, Kotorrit, si dhe ato të Venedikut. Ndihmë për këtë temë japin edhe katalogët e armëve të ruajtura në muze të ndryshme, si dhe disa të dhëna arkeologjike, numizmatike dhe etnografike. Kjo mungesë burimesh vjen edhe nga fakti se bashkë me rënien e principatave feudale mesjetare, me zhdukjen e ushtrive mesjetare u zhdukën edhe armët e tyre. Luftërat e shumta dhe pushtimet e gjata shkatërruan gjurmët e kësaj trashëgimie kulturore materiale.

Të rralla janë të dhënat që mundësojnë studimin e njëkohshëm të origjinës, zhvillimit dhe përdorimit të një arme të caktuar mesjetare. Njohuritë dhe interesimi i studiuesve mbi armët mesjetare të principatave arbërore kanë qenë, kryesisht të koncentruar në studimin e armëve të përdorura gjatë periudhës së luftës së Gjergj Kastriotit-Skënderbeut (1405-1468), kurse për principatat e tjera, pothuajse mungon krejtësisht. Njoftimet për armët dhe artin ushtarak të Skënderbeut dhe ushtrisë së tij fillojnë nga Marin Barleti, i cili konsiderohet se mori personalisht pjesë me armë në mbrojtjen e Shkodrës gjatë rrethimit të parë nga ushtria osmane.¹ Këto njoftime vazhdojnë deri te studiuesit e kohëve tona, duke përfshirë edhe katalogë të ndryshëm nga muzetë shqiptare dhe të huaja.²

¹ Marin Barleti, *Historia e Skënderbeut* (origjinali latinisht, përkthyer nga Stefan Prifti), Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë (Tiranë: 1964), 200, 208, 237, 317, 347, 374-375, 408, 477; *Po ai, Rrethimi i Shkodrës*, Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë (Tiranë: 1962), 50-58.

² *Kunsthistorisches Museum Wien*, Hofjagd- und Rüstkammer, Inv.-Nr. HJRK_A_550; Fan S. Noli, *Historia e Skënderbeut, kryzotit të Arbërisë (1405-1468)* (Tiranë: Naim Frashëri, 1962), 59, 64, 67, 73-74, 77-84, 90, 110, 116; Kristo Frashëri, *Skënderbeu: jeta dhe vepra* (Tiranë: Toena, 2002), 258-263; Riza Drishti, *Armët dhe armëtarët shqiptarë në muzetë e Shqipërisë* (Tiranë: Mali Pleshti, 2018); Luan Malltezi, *Armët e Skënderbeut në Shqipëri* (album), Muzeu Historik Kombëtar (Tiranë: Ilar, 2014); Dritan Egro, “A janë armët e Skënderbeut në Vjenë? Fillimi i një studimi mbi armët e heroit tonë kombëtar të ekspozuara në Muzeun e Vjenës”, *Shekulli*, nr. 56 (Tiranë, 28 shkurt 2005), 20; *Armë të mjeshtrëve shqiptarë në Muzeun Historik Kombëtar / Guns of Albanian craftsmen at the National Historical Museum* (katalog), përgatiti tekstin Dorian Koçi, Ledio Xhoxhi; redaktor Hajri Shehu, Muzeu Historik Kombëtar (Tiranë: 2017).

Studime më të detajuara për armët, tipologjinë, vendpunishtet dhe esnafet e tyre rezultojnë të jenë ato për shek. XVII-XIX.³

Natyrisht që Skënderbeu kishte trashëguar një traditë të njohur të arbërorëve në posedimin, prodhimin dhe në artin e përdorimit të armëve të dorës, atyre të zjarrit dhe artilerisë gjatë periudhave të mëhershme. Këtë e dëshmon edhe Barleti, i cili na thotë se Skënderbeu, kur u kthye në Arbëri, e gjeti popullin të armatosur dhe në gojën e heroit ai vuri këto fjalë: “*Armët nuk jua solla unë, por ju gjeta të armatosur...*”.⁴

Materiali fillestar i studiuar në këtë punim përfshin të dhëna dokumentare mbi armatimin, tipologjinë, mënyrën e sigurimit, punimin dhe rrethanat e përdorimit të tyre nga territori i Arbërisë, Zetës dhe Kosovës, të përfshira në zotërimet e Balshajve. Megjithatë, për faktin se ky material mund të kuptohet vetëm brenda një konteksti më të gjerë, kemi përfshirë edhe përdorimin e armëve të Mesjetës së Vonë nga territori i gjithë Ballkanit (Europa Juglindore) dhe më tej. Ngjarjet që u zhvilluan në kuadër të Principatës së Balshajve ishin të ndërlidhura me zhvillimet politike, ekonomike e ushtarake jo vetëm të princërve ballkanikë por edhe të fuqive të kohës, siç ishin Venediku, Raguza, Hungaria e Perandoria Osmane, andaj edhe armët dhe përdorimi i tyre është i lidhur drejtpërdrejt me këto vende. Në këto kushte, që nga gjysma e dytë e shek. XIV e në vazhdim, Balshajt në kuadër të forcimit dhe të zgjerimit të principatës së tyre bënë përpjekje të shumta, jo vetëm për prodhimin e armëve nga punishtet vendëse apo të rajonit, por shfrytëzuan edhe arritjet teknologjike të Europës me shpikjen e barutit dhe armëve të zjarrit.⁵

Sa u përket vendeve të rajonit, ndër studimet më të hershme dhe më të kompletuara që trajtojnë në detaje sasi të mëdha armësh të gjetura në territorin e gjerë ballkanik është ai i studiuesit Gavro Shkrivaniq, i cili rreth shtatëdhjetë vjet më parë në botimin e tij për armët e *Zetës mesjetare, Serbisë, Bosnjës dhe Dubrovnikut*, përfshiu armatimin mesjetar nga shek. XII deri në shek. XV.⁶ Po ashtu, vepra e Gjurgjica

³ Për përdorimin e armatimit nga Skënderbeu, shih: Riza Drishti, *Armët dhe armëtarët shqiptarë* (Tiranë: 8 Nëntori, 1976), 71-94.

⁴ Shih: Marin Barleti, *Historia e jetës dhe e veprave të Skënderbeut* (botimi i tretë) (Prishtinë: Rilindja, 1989), 74.

⁵ Drishti, *Armët dhe armëtarët*, 23.

⁶ Gavro A. Škrivanić, *Oružje u srednjovekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Posebna izdanja; Odeljenje društvenih nauka; knj. 24 (Beograd: Naučno delo, 1957).

Petroviqit, *Armët e Dubrovnikut në shekullin XIV*,⁷ është një studim gjithëpërfshirës i shumë gjetjeve në rajonin e Ballkanit, sidomos ato që kishin raporte me Raguzën, duke përfshirë edhe trevat arbërore.

Nga studimet më të hershme shqiptare për armët është studimi monografik i Riza Drishtit, *Armët dhe armëtarët shqiptarë*,⁸ botuar në vitin 1976, në të cilin trajton rrugëtimin e prodhimit dhe të përhapjes së armëve të ftohta dhe atyre të zjarrit në trevat arbërore, të prodhuara nga armëtarët vendës dhe ato të importuara gjatë shek. XV-XX. Në këndvështrimin etnografik, një studim për armët mesjetare shqiptare është publikuar në vitin 2006 nga etnologu Bashkim Lajçi me titull “Armët e shqiptarëve gjatë mesjetës”, në të cilin trajton në mënyrë të përgjithshme zhvillimin e zejes së armëtarisë dhe historikun e armëve mesjetare nëpër botë dhe pjesërisht edhe te shqiptarët.⁹

Sigurimi i armëve (tregtia, huamarrja, dhuratat dhe kontrabanda)

Në fillim të viteve '60 të shek. XIV, në kohën kur Balshajt u bënë faktor në jetën ekonomike, politike e ushtarake edhe për fuqitë e huaja fqinje, si për Venedikun e Raguzën, Principata e Balshajve doli në skenë si formacion shtetëror feudal i konsoliduar dhe i rëndësishëm.¹⁰

Territori mbi të cilin shtriheshin zotërimet e Balshajve në shek. XIV emërohej prej vetë Balshajve apo edhe prej të huajve *Zetë*, emërtim që përfshinte një hapësirë të gjerë të Shqipërisë Veriperëndimore dhe të Malit të Zi të sotëm deri në Gjirin e Kotorrit.

Zgjerimi i zotërimeve dhe forcimi i Principatës së Balshajve u shoqërua edhe me konflikte e luftëra të shumta, si me feudalët vendës, me ata të vendeve fqinje (me feudalët boshnjakë) ashtu dhe me ata të jashtëm (Venediku, Perandoria Osmane, Serbia dhe Raguzë). Për t'i shtrirë zotërimet e tyre, Balshajt ndërmorën edhe ekspedita ushtarake.

⁷ Đurđica Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku* (Posebna izdanja – Vojni muzej, knj. 5) (Beograd: Vojni Muzej, 1976).

⁸ Riza Drishti, *Armët dhe armëtarët shqiptarë* (Tiranë: 8 Nëntori, 1976).

⁹ Bashkim Lajçi, *Armët e shqiptarëve gjatë mesjetës* (Pejë: Kuvendi Komunal, 2006).

¹⁰ Pranvera Bogdani, *Balshajt: Lufta e Principatës së Balshajve dhe sundimtarëve të tjerë shqiptarë kundër Venedikut në 20 vjetët e parë të shekullit XIV*, Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë (Tiranë: Botimet albanologjike, 2018), 25.

Ushtri dhe armatime të shumta u përqendruan në Zetë edhe nga ana e Venedikut, si një ndër *aktorët kryesorë të “Arbërisë Venedike”*.¹¹

Veçanërisht në këtë kohë, kur luftërat dhe trazirat ishin të pandërprera në zotërimet e Balshajve, kërkesa për kapacitete ushtarake dhe armatim rritej vazhdimisht dhe mundësitë e sigurimit të tyre bëheshin përmes rrugëve të ndryshme – tregtisë, prodhimit të tyre, plaçkës, kontrabandimit e deri te sigurimi i tyre përmes marrëveshjeve të ndryshme. Në situata të tilla, trafiku i armëve duhej të ishte një degë fitimprurëse për tregtarët. Megjithatë, ne kemi pak informata të drejtpërdrejta për këtë lloj tregtie. Andaj është shumë e vështirë që nëpërmjet këtyre dokumenteve të pakta të bëhet vlerësimi i impaktit të kësaj tregtie në zonën e Balshajve.

Sa i përket sigurimit të armëve përmes dhuratave, ndër njoftimet më të hershme është ai i majit të vitit 1363 në një dokument, kur i dërguari i Raguzës, Junius Bisti de Bona erdhi te vëllezërit Balsha me dhurata armësh dhe me një kërkesë: “...*të hapte rrugën për në Skllavoni për tregtarët...*”.¹²

Në korrik të vitit 1372, një qytetar raguzan paraqet një padi kundër Karl Topisë para autoriteteve të Raguzës. Sipas akuzës, në qershor të vitit 1371, ai kishte sulmuar në det me një varkë të armatosur dhe kishte konfiskuar, përveç të tjerash, edhe armë dhe vetë varkën.¹³ Janë dy dokumente, të cilat përmendin armët në mesin e këtyre mallrave. Më 18 shtator të vitit 1372, mësojmë se marinari raguzan Jurça u ankua se nga dy vlonjatë nga Saseno i ishin vjedhur 15 dukate ari, dy shpata, tri mburoja dhe një hark.¹⁴ Megjithatë, nuk saktësohet se këto armë të

¹¹ Më gjerësisht për Arbërinë venedike, shih: Oliver Jens Schmitt, *Arbëria venedike: 1392-1479* (Tiranë: K&B, 2007).

¹² “...*mittendi i ambaxiadorem ad ilos de Balsa, ut apperiat inter Sclavonie pro mercatoribus*”, *Monumenta Ragusina: libri reformationum. Tomus III, Ann. 1359-1364*, collegit et digessit Josephus Gelicich (*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, knj.27), Zagrabiae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1895, 259; Konstantin Jireček, “Srpski car Uroš, kralj Vukašin i Dubrovčani”, *Zbornik Konstantina Jirečeka*, I (Posebna izdanja knj. CCXXVI, Odelenje Društvenih Nauka: nova serija- knj.33) (Beograd: Naučno delo, 1959), 365.

¹³ “...*suorum et arma et multas alias res, et abstulit similiter nobis barcham cum omnibus rebus, que erant intus*”, *Hrvatska-Državni Arhiv u Dubrovniku* (më tej: HR-DADU), *Lamenta de foris*, vol. I (1370 -1373), fol. 64.

¹⁴ *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, college L. Thalloczy, C. Jiriček, E. Sufflay, vol.II (Vindobonae: 1918), dok. nr. 300 (70), 18 septembri 1372.

gjetura në anijen e tregtarit në fjalë ishin një mall apo shërbenin vetëm për mbrojtjen e anijes. E njëjta gjë vlen edhe për armët e konfiskuara nga Dandolo dhe Kontarini në mars të vitit 1376, të cilat mund të jenë armët e tyre personale.¹⁵

Kështu, më 13 mars 1376, kur me urdhër të Balshës II vlonjatët vranë fisnikët venedikas Girardo Dandolo-n dhe Pankracio Kontarini-n, si edhe plaçkitën shtëpitë e tyre, mes mallrave të grabitura përmenden edhe armët, pa dhënë detaje të tjera por me vlerë prej 5 mijë dukatesh.¹⁶ Prandaj, këto armë mund të planifikoheshin për shitje, por po ashtu mund të ishin në pronësi të këtyre tregtarëve, të përdorura për mbrojtje. Megjithatë, dihet se qytetet e mëdha tregtare si Venediku dhe Ragusa siguruan zotërinjtë lokalë apo edhe qytetet për mbrojtjen e tyre. Kështu, gjatë konfliktit të Balshajve dhe Raguzës me zhupanin Nikolla Altomano-n, në fillim të vitit 1371, komuna e Kotorrit, me gjithë traktatin e paqes që kishte lidhur me Gjergj Balshën dhe premtimin se nuk do t'i jepte kurrë armë Nikollës, kotorrasit blenë një sasi të madhe armësh në Venedik, Marka dhe në Lombardi, të cilat ia dërguan Nikolla Altomano-s, armikut të zotit të Zetës (Balshës).¹⁷

Në kohën (më 1380) kur në vende të ndryshme të Ballkanit kishte filluar të përhapej një epidemi, e cila po vriste njerëz në masë, vendet e sunduara nga Balsha II nuk u prekën nga epidemia, prandaj ky i fundit filloi përgatitjen e ushtrisë së vet, e cila herët a vonë do të përballej në fushë të betejës. Me qëllim që t'i furnizonte sa më mirë depot e armëve,

“...acceperunt michi ducatos auri XV, spata II et scutos III, archum I fulcitum...” (më tej: *Acta Albaniae*).

¹⁵ Alain Ducellier, *La Façade maritime de L'Albanie au moyen age Durazzo et Valona du XI au XV siecle*, Institute for Balkan Studies (Thessaloniki: 1981), 602.

¹⁶ *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV*, vol. I, Josephi Valentini (Palermo-Napoli-Roma-Venezia-München: Archivio di Stato di Venezia, 1967), dok. nr. 259 (231-232), 13 mars 1376. (më tej: *Acta Albaniae Veneta*); *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium - Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike*, vol. 4 (od godine 1358 do 1403), skupio Šime Ljubić (Zagreb: HAZU, 1874), 111.

¹⁷ “...Et in ultima nostra ambasiata pro ipsorum concordia ad dictos dominos transmissa coram dicto ambasiatore nostrum mobili diti Catharenses promiserunt Georgio de Balsa, eorum inimico, non dare arma Nicolao çuppano, suo inimico, et certa alia pacta observare... dicti Catharenses fecerunt emi arma ab uno consive in magna quantitate Veneciis et in Marchia et Lombardia et transmitti çuppano predicto...”, Jorjo Tadić, *Pisma i uputstva Dubrovačke republike: knjiga 1 (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, treće odelenje, knj. IV, Srpska Kraljevska Akademija (Beograd: 1935), dok. nr. 213 (222-224) (mai 1371).*

ai dërgoi në Raguzë një njeri të vetin për të blerë armë të reja. Ishte e paqartë nëse bëhej fjalë për një lëvizje politike dhe taktike apo për një mungesë të vërtetë armësh. Marrëdhëniet e Raguzës me Balshën II për vitin në fjalë i ilustrojnë më tej aktet e Këshillit të Rogatëve, më 24 gusht, ku Balshës nuk i jepen armë, por i ofruan mundësinë të ngarkuarit të Balshës II që me një galerë të tyren raguzanët ta transportonin por vetëm deri në Zarë, e cila pikërisht më 24 gusht 1380 po nisej drejt atij qyteti.¹⁸ Ajo çka bënë raguzanët për Balshën II ishte kërkesa e tyre për kapitenin e ushtrisë gjenoveze që t'i ruante nënshtetasit e tij, dhe veçanërisht qytetin e Ulqinit. Meqë raguzanët nuk i furnizuan me armë të dërguarit e Balshës, një tregtar raguzan me banim në Ulqin u grabit.¹⁹ Në përpjekje për të qetësuar situatën, më 10 tetor raguzanët i dhuruan Balshës II disa dhurata; më 6 nëntor, një varkë me tetë rrema iu dha Pjetër de Gondulës, ambasadorit raguzan të Balshajt; më 11 nëntor, po përmes këtij ambasadori i konfirmohet Balshës një shumë prej 30 perperësh.²⁰

Në korrik të vitit 1381, Balsha II shprehu vullnetin e tij për të blerë armë të tjera dhe kësaj radhe raguzanët jo vetëm që ia plotësuan kërkesën, por u treguan të gatshëm që të gjitha armët e dëmtuara nga përdorimi t'i pranonin në Raguzë për t'i riparuar.²¹

Në kohën e konfliktit të Balshës II me Karl Topinë dhe sulmeve të herëpashershme të turqve në zotërimet e Balshës II, pa humbur kohë ai i kërkoi ndihmë në armë dhe ushtri Republikës së Venedikut. Duke pasur synime të tjera të fshehta (Balshajt kishin synim të merrnin masa kundër Tvërkos, Mbretit të Bosnjës) përveç luftës me turqit, zoti i Zetës kërkoi

¹⁸ HR-DADU, *Reformationes*, vol. XXXI (1380-1382), fol. 126.

¹⁹ Po aty, fol. 142; Giuseppe Gelcich, *Zeta dhe dinastia e Balshajve* (Tiranë: Shtëpia botuese 55, 2009), 132.

²⁰ “*Relationes Ragusii cum Balsa II, hoc anno insuper sequentibus illustrantur actis consilii rogatorum: die 24. augusti "Balse de Balsa" arma non conceduntur; "ambassiator Balse in galea nostra" vehatur "usque Jadram"; die 10. octobris emuntur dona pro Balsa de Balsa; die 6. novembris Petro de Gondula ambassiatori nostro ad Balsam datur barca octo remorum; die 11. novembris dona Balse valoris ypp. 30; die 14. novembris commissio Petri de Gondola firmatur...*”, *Acta Albaniae II*, dok. nr. 370. not. 1, 88.

²¹ “11 juillet 1381. “...*Baise de Balsa possit emere seu facere emi a coraçaris...arma XXX quod ipsa arma possit extrahere de Raguse et quod possit certia mittere ragusio pro aptando certa sua arma...*”. HR-DADU, *Reformationes*, vol. XXXI (1380-1382), fol. 179; *Acta Albaniae II*, dok. nr. 374, in note.

ndihma aq të mëdha saqë Senati venedikas mendoj të mos i jepte pa i paraqitur më parë arsyet e vërteta përse i nevojiteshin.²²

Meremetimi i armëve të vjetra dhe blerja e armëve të reja nga Balshajt në Raguzë u bë edhe në vitin 1398. Kështu, në kohën kur Gjergj II Strazimiri mbërriti në Raguzë më 27 janar 1398, i kërcënuar gjithashtu nga sulmet osmane, po atë ditë, Këshilli i qytetit i ofroi Gjergjit një shtëpi që gruaja dhe familja e tij të strehoheshin në Raguzë, nga frika e turqve. Po ashtu, ata i lejuan atij të riparonte armët e vjetra me paratë e tij dhe të blinte dhe të eksportonte fshehurazi armë të reja nga Raguzë.²³

Ka shumë mundësi që tregtarët raguzanë të kenë filluar tregtinë me armë, duke qenë të sigurt se do të gjenin në këto rajone një kërkesë të madhe për to. Por nuk ka gjurmë domethënëse për një tregti të përmasave të mëdha. Sidoqoftë, një raport nga një incident i ndodhur më vonë tregon për një tentativë tregtie me armë midis një tregtari raguzan dhe osmanëve, e cila u pengua nga rektori venedikas i Shkodrës. Duke pasur parasysh statusin e Raguzës në raport me Perandorinë Osmane, tregtari raguzan, Marino Zinzalunoli (Marinum Çinçalunoli) i kishte kërkuar kontkapitenit të Shkodrës, leje për të bartur armë në territorin e këtij qyteti, për vendet që ishin nën sundimin e sulltanit.²⁴ Fakti që ai ishte duke e parashtruar këtë kërkesë, tregon se ai priste të merrte një përgjigje pozitive nga ai. Por, përballë tensionit ekzistues midis turqve dhe Venedikut dhe ndalimit për të krishterët të mbajnë armë në vendet e “të pafeve”, kapiteni i kontit e refuzoi këtë kërkesë. Kjo përgjigje nuk e dekurajoi tregtarin e lartpërmendur raguzan, i cili nuk iu bind dhe pavarësisht ndalesës, më pas filloi kontrabandën e armëve. Ai gjeti një formë tjetër dhe fshehurazi vazhdoi të kalonte rregullisht nëpër territorin e Shkodrës arka të mbushura me armë të destinuara për turqit. Por kontrabandimi i tyre u zbulua dhe një pjesë e armëve u sekuestruan. Ky tregtar guximtar raguzan e sfidoi ndalimin që i bënë autoritetet venedikase për të vazhduar tregtinë e tij, gjë që dëshmon se ajo duhet të ishte shumë fitimprurëse. Ka shumë të ngjarë që nën Balshajt është

²² Gelcich, *Zeta dhe dinastia e Balshajve*, 114.

²³ HR-DADU, *Reformationes*, vol. XXXII (1401-1404), fol. 109^r.

²⁴ “*mercatorum ragusinum nomine Marinum Çinçalunoli... si concederetur ei licentia portandi per territorium Scutari, arma, ad partes subiectas turchis ...*”, *Acta Albaniae Veneta*, vol. III, dok. nr. 880 (238).

zhvilluar ky aktivitet i tregtimit të armëve po aq fitimprurëse, por tashmë në formë zyrtare.²⁵

Në një rajon të trazuar si Arbëria e atëhershme, Raguzja gjeti treg për një produkt shumë fitimprurës: armët. Nëse i përjashtojmë disa raste sporadike të përmendjes së armëve të plaçkitura apo të konfiskuara në portet shqiptare, të dhëna më të plota për blerjen e armëve nga raguzanët rezultojnë për shek. XV. Kështu, në fillim të shek. XV, në kohën e fillimit të konflikteve me venedikasit, raguzanët u shisnin armë Balshajve.²⁶

Të dhënat dokumentare sporadike mbi tregtinë në Zetë, saktësojnë se ky rajon eksportonte produkte natyrore, si: dru, drithëra ose kripë, ndërsa importonte mallra të përpunuara duke zbuluar kështu një ekonomi tregtare të tipit "kolonial". Në mesin e kësaj tregtie, nuk mungonte edhe ajo e armëve, e cila me shumë gjasa, në shumicën e rasteve, kryhej fshehurazi nga tregtarët. Për më tepër, të gjitha bizneset e suksesshme, del se ishin në duart e tregtarëve të huaj, raguzanë dhe venedikas, të cilët prandaj mbanin një monopol tregtar.

Lidhur me qëndresën dhe luftën e fisnikëve shqiptarë kundër sundimit të Venedikut, për shkak të rrezikut serb si dhe nga rreziku osman që u qëndronte mbi krye, në vazhdimësi ndeshim kërkesa nga banorë të komunave (Shkodra, Drishti, Tivari, Ulqini, etj.) drejtuar pushtetit qendror për furnizimin e tyre me armë e mjete të tjera mbrojtëse, për rekrutimin e ushtarëve, për ushtarët mercenarë, për fortifikimin e qyteteve etj. Të gjitha këto masa kërkoheshin në të mirë të mbrojtjes së qyteteve.²⁷ Tivarasit, më 1452, kërkonin nga Sinjoria pos tjerash që të merreshin masa për të sjellë në Tivar balestra, shigjeta, bombardat të vogla, pushkë (schiopeti), barut për bombardat në mënyrë që kështjella e Tivarit t'u bënte ballë sulmeve të mundshme.²⁸ Kjo kërkesë u përsërit më 18 tetor të vitit 1494, ku komuna e Tivarit kërkoi nga

²⁵ "...quod dictus mercator ragusinus voluit prius se informari si concederetur ei licentia portandi per territorium scutari, arma, ad partes subiectas turchis, fuit ei responsum quod non. Et non obstante hoc, dictus ragusinus in quibusdam capsis portabat per territorium scutari, dicta arma oculute contra ordines...que quidem arma sic inventa portari per fraudem et contra bannum...", *Po aty*, dok. nr. 880 (238-239), 14 juin 1401.

²⁶ HR-DADU, *Diversa Cancellariae*, Vol. XXXV (1403-1405), fol. 184^v (21.05.1405).

²⁷ Luan Malltezi, *Qytetet e bregdetit shqiptar gjatë sundimit venedikas 1392-1478*, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë (Tiranë: 1988), 125-127, 133.

²⁸ *Po aty*, 135.

Venediku të dërgonte së paku 50 ushtarakë për arsye se në qytete nuk kishte “*as bombardas as spinarda dhe askush që t’i riparonte balestrat*”.²⁹

Llojet armëve: punëtoritë e zejtarëve dhe farkëtarët

Armët e ftohta

Një vend të rëndësishëm për nevojat e luftës në shoqërinë mesjetare në Arbëri e Zetë, zinin mjeshtërit dhe punishtet e farkëtarit, të vendosur në lagje të veçanta dhe të organizuar në shoqëri zejtare. Farkëtarët, përveç punimit të objekteve të ndryshme nga metali, punonin edhe thika, shpata, shtiza, shigjeta, parzmore, mburoja, hobeja me shkop, topuzë, helmata etj., për nevojat e ushtrisë. Në mesin e farkëtarëve, një pozicion të rëndësishëm ekonomik dhe shoqëror në Kotorr e zinin ata që dalloheshin mes tyre si mjeshtër të prodhimit të shpatave, shigjetave, heshtave, mburojave dhe parzmoreve. Shpatëpunuesit e Kotorrit ishin të njohur në të gjithë Zetën dhe në qytete të tjera arbërore. Shpatarët e shquar u kërkonin farkëtarëve të zakonshëm të bënin punë përgatitore (fillestare) për ta, kurse ata në fakt punonin për shkëlqimin e shpatave, mprehtësinë e tyre, si dhe zbulimin e armëve me shenja të ndryshme, shpesh prej argjendi dhe ari. Kërkesat për shpata ishin të mëdha, saqë, ndonjëherë, porositeshin edhe deri në gjashtëqind shpata hekuri vetëm nga një farkëtar i zakonshëm.³⁰ Përveçse në Kotorr, një numër i madh armëpunuesish përmenden në fshatrat e Pashtroviqëve, Palabardhëve (Bjelopavliqët), Tivarit, Budues dhe disa në fshatrat e rajonit të Shkodrës.³¹ Më 1 korrik 1359, mësohet se Këshilli i Raguzës kishte vendosur të linte të lirë një shpatar nga Tivari, të quajtur “*Bratoe shpatari nga Tivari, i cili që kapur me ata në Budua*”. Shpatarë të tjerë përmenden: në Shkodër më 1386 (*Nikollë farkëtar* prej Shkodre), në Ulqin më 1399, një tjetër me emrin *Nikollë shpatari*, më 1406, një tjetër *Nikollë kovaçi* etj.³²

Armëpunuesit e Kotorrit nuk arrinin të siguronin të gjitha armët që u përdorën në shek. XIV-XV, as nuk synonin t’i plotësonin nevojat

²⁹ *Po aty*, 134; *Dokumente për historinë e Shqipërisë 1479-1506*, Pjesa II (1499-1506), përgatiti Injac Zamputi, Akademia e Shkencave e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, Instituti i Historisë (Tiranë: 1979).

³⁰ *Istorija Crne Gore, II/2: od kraja XII do kraja XV vijeka* (Titograd: Redakcija za Istoriju Crne Gore, 1970), 238.

³¹ *Po aty*.

³² *Acta Albaniae*, II, dok. nr. 140, 395, 622.

lokale. Brenda biznesit të tregtarëve kotorras, ata punonin për tregun dhe furnizonin klientët pavarësisht se nga vinin. Në anën tjetër, në Kotorr shiteshin armë të ardhura nga vende të tjera, veçanërisht kur u sillnin fitime të mira tregtarëve. Pra, veprimtaria e tyre nuk drejtohej nga motive patriotike apo politike, ndonëse Kotorri si komunë ishte pothuajse vazhdimisht në konflikt me zotërinjtë e Zetës.³³

Nga fundi i shek. XIV dhe fillimi i shek. XV, në Kotorr njiheshin më shumë se 90 farkëtarë. Mjeshtri i shpatave, Radonja, arriti një marrëveshje me farkëtarin Andrea Mileti nga Tivari, në fillim të shtatorit 1436, për të punuar së bashku në prodhimin e shpatave një vit më pas, më 1437. Sipas dokumentit, Andrea kishte për detyrë të farkëtonte shpatat, të bënte doreza dhe këllëfë, ndërsa Radonja duhej të kryente punimet përfundimtare mbi shpatat e zeza (nigras), t'i lustronte dhe të vendoste yje e lëkurë në këllëfë. Për më tepër, marrëveshja e vitit 1436 tregon se farkëtarin Andrea duhej t'i paguante Radonjës 1 dukat ari për 7 shpata të përfunduara. Gjashtë vjet më vonë, disa shpata janë përmendur pas një mosmarrëveshjeje. Farkëtarin Andrea, në atë kohë një qytetar nga Tivari, i dha Radonjës disa shpata për qëllime shitjeje dhe shlyerje borxhi prej 100 dukatesh veneciane.³⁴

Të dhënat dokumentare që i përkasin pjesës së parë të shek. XIV tregojnë për një armëpunues në Prizren. Bëhet fjalë për një shpatar nga fshati Çabiq i Kosovës, i cili përmendet në Krisobulën e manastirit të Deçanit të vitit 1330. Dy vjet më vonë, një shpatar Martelo nga Raguzë dhe djali i tij përmenden se kishin një punishte armësh në Prizren.³⁵ Lidhur me shpatat në zotërimet e Balshajve, përkundër mungesës së konfirmimeve konkrete, mund të supozohet se disa prej tyre të përmendura në Raguzë në gjysmën e dytë të shek. XIV ishin të njëjta ose të ngjashme me shpatën e pikturuar në manastirin e Deçanit (rreth vitit 1350), të cilat janë identike me shpatat e quajtura "pallë", që shpesh përshkruhen në Biblën e ilustruar të Mbretit çek Venceslaus IV nga fundi i shek. XIV. Të dyja shpatat, ajo çeke dhe ajo e pikturuar në Deçan kanë

³³ *Istorija Crne Gore, II/2: od kraja XII do kraja XV vijeka*, 239.

³⁴ *Crne Gore - Državni Arhiv, Istorijском Arhivu Kotor* (CG DA 1, IAK) - Sudsko Notarski Spisi-Kotor (*Acta notarilia*), vol. VI, fol.13; Marko Aleksić, *Mediaeval swords from Southeastern Europe: material from 12th to 15th century* (Belgrade: Dedra, 2007), 16-17.

³⁵ Miloš S. Milojević, "Dečanske hrisovulje", *Glas Srpsko Učeno Društvo knj.* XII (Beograd: 1880), 91; Đurđica Petrović, "Oružje", *Istorija primenjenih umetnosti kod Srba*, Knjiga 1 (Beograd: Muzej primenjene umetnosti, 1977), 128.

një teh të lakuar, me karakteristikat e tehut të shpatës persiane e mprehur vetëm nga njëra anë dhe një dorezë që përfundon në një mollëz të rumbullakët, si në dorezat e shpatave të tjera.³⁶

Kanë qenë të dalluara sidomos pallat, të cilave fundi i dorezës u përfundonte me kokë luani apo zogu. Meqë këto ishin koka me sy, në popull njiheshin si “*palla me sy*” apo “*shpata me sy*”.³⁷

Krisobula e Deçanit jep të dhëna për disa armëpunues të tjerë. Sipas saj, gjatë viteve 1305-1447 në Kotorr kishte rreth 90 farkëtarë dhe në mesin e tyre, 14 ishin shpatarë, 4 punues të parzmoreve, 2 të mburojave dhe vetëm 1 mjeshtër që punonte në dekorimin e mburojave dhe të helmetave.³⁸

Sipas studiuesit kroat Ciro Truhelka, një lloj shpate e quajtur “*shpata shqiptare*” ishte shumë e njohur gjatë shek. XV dhe u përdor gjerësisht në Arbëri, Zetë, Kosovë, Bosnjë dhe Serbi. Një ekzemplar i kësaj shpate ruhet në Muzeun Kombëtar të Bosnjës dhe të Hercegovinës, në Sarajevë.³⁹

Lidhur me përdorimin e gjerë që kishin këto shpata (shpata shqiptare) gjatë kësaj kohe, dëshmon edhe regjistri i armëve të qyteteve të Dalmacisë dhe Bokës së Kotorrit, të regjistruara vite më vonë, më 1683. Në këtë regjistër një numër i këtyre shpatave është regjistruar si *spade albanesi*. Në Zarë janë regjistruar 410 shpata të tilla, në Shibenik 889, në Split 21 etj. Nga ky numër i konsideruar i ruajtur i *spade albanesi*, del se përdorimi i tyre ishte më i popullarizuar sesa shpatat italiane.⁴⁰

Fatkeqësisht, të dhënat burimore nga arkivat e qyteteve të Adriatikut Lindor nuk japin informacion për importet nga disa rajone europiane që me siguri kanë ndodhur, kryesisht nga punishtet gjermane apo punishte të tjera që shpërndanin produktet e tyre në të gjithë Europën. Mungojnë edhe të dhënat për tregtinë e armëve, përkatësisht për shpatat e prodhuara në vend dhe ato të prodhuara në rajonet e tjera të Europës Juglindore.

³⁶ Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, 37; Škrivanić, *Oružje u srednjovekovnoj*, 44.

³⁷ Lajçi, *Armët e shqiptarëve*, 7.

³⁸ Milojević, “Dečanske hrisovulje”, 90-91, 96.

³⁹ Ciro Truhelka, “Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne”, *Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine*, no. XXVI (Sarajevo: 1914), 242 + fig. 49.

⁴⁰ Lajçi, *Armët e shqiptarëve*, 9.

Në disa raste specifike, për shkak të nevojës për të ndarë ekspertizën e caktuar, disa armëpunues dërgoheshin me mision të sundimtarët e tjerë, ose silleshin nga vende të tjera, veçanërisht kur kishin të bënin me teknologjinë e luftës.⁴¹

Sidoqoftë, në gjysmën e dytë të shek. XIV, shtiza të zakonshme u prodhuan në Raguzë, dhe kjo, natyrisht, në një kohë kur Republika e Shën Vlashit kishte frikë se do të sulmohej. Gjatë luftës midis Venedikut dhe Gjenovës, në prill të vitit 1379, Këshilli i qytetit përcaktoi që fitimi i nxjerrë nga farkëtarët të përdorej për majat e hekurta të shtizave. Trembëdhjetë vjet më vonë, kur turqit depërtuan në zotërimet e Gjergj Strazimir Balshës, raguzanët Rafael Guçetiq dhe Pashko Rastiq u zgjodhën si mbikëqyrës që duhej të kujdeseshin për të prodhuar maja për shtizat. Ato koka shtizash sigurisht që ishin bërë për komunën nga farkëtarët, dhe pasi ishin mjeshtëri private, *jo salarë*, ata mbetën të papërmendur në dokumente. Pa dyshim, ata farkëtonin edhe koka për shtizat (*ferrum ad lanceam*), të cilat patronët e anijeve tregtare ishin të detyruar që për shtizat e shtetit të huazuara më herët t'i kthenin në komunë.⁴²

Mjeshtër shqiptarë të shtizave në periudhën e sundimit të Balshajve, përkatësisht në vitet 1388-1399 përmenden Stojan Shkodrani dhe Martin Balistari, për punimin e balistrave dhe 20 000 shtizave të shkurtra prej hekuri.⁴³

Vetëqitësi, balistra apo balestra ishte, po ashtu, armë e veçantë që shërbente për hedhjen e shigjetave në luftë dhe kishte përdorim të gjerë si në kalorësi, ashtu edhe në këmbësori. Arrinte largësi dhe depërtueshmëri më të madhe se harku e shigjeta. Ushtarët e armatosur me armë të tilla u quajtën *balestarë*. Në kohën kur Venediku nuk po siguronte paqen me Balshën (më 7 maj 1409), Sinjoria mori vendim të dërgonte përforcime të reja ushtarake në Arbëri, në qytetet e pushtuara prej tij. Në mesin e ushtarëve që do të dërgoheshin në anët e Arbërisë përmenden njëqind të armatosur, d.m.th. burra me ushta pa kuaj, por që duhej të kishin shalat

⁴¹ Mihailo Dinić, "Prilozi za istoriju vatrelog oružja u Dubrovniku i susednim zemljama", *Glas Srpske Kraljevske Akademije*, no. CLXI (Beograd: 1934), 83-84.

⁴² Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, 50.

⁴³ "Armëtarët", *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë (Tiranë: Shtypshkronja e Re, 1985), 1196.

me vete, si dhe njëqind këmbësorë, ndër të cilët të ishin nja pesëdhjetë deri në gjashtëdhjetë balestarë.⁴⁴

“Për më tepër, meqenëse në Tivar janë disa burra të armatosur që vlejné pak dhe nuk janë në rregull ashtu siç kërkohet, duhet të dërgohen në qytetin e sipërthënë të Tivarit, në vend të atyre të armatosurve, 500 këmbësorë, ndër të cilët të jenë 30 balestarë që duhet të qëndrojnë aty dhe të punojnë për nderin tonë”.⁴⁵

Helmeta mbante një pozicion specifik midis armëve mbrojtëse; u përdor për të mbrojtur pjesën më vitale të trupit – kokën. Si mjet mbrojtës, helmata përdorej gjerësisht nga të gjitha radhët e ushtarëve. Në trevat arbërore përdorshin disa lloje helmetash. Krahas përkrenares, mbulesa e kokës prej hekuri është përdorur në Mesjetë me qëllim mbrojtjen e kokës. Pjesa e brendshme e helmetës zakonisht mbulohej nga një kapuç lëkure, që synonte të mbronte kokën nga dëmtimet e mundshme gjatë përdorimit të përkrenares. Lloji i përkrenares, e cila u përdor deri në fund të shek. XIV ishte e gdhendur në monedhën e Balshajve, dhe kjo dëshmon faktin se përkrenarja ishte përdorur gjerësisht në zotërimet e Balshajve.⁴⁶

Përmirësimi i harqeve dhe i shigjetave u shoqërua me ndryshimin edhe të formës së helmetës. Kështu, helmata e formës konike gjithnjë e më shumë u shndërrua në një formë sferike me kallo sipërfaqësore ose gjysmë të thella. Një përkrenare konike, me buzë të mprehta dhe prerje për shikimin dhe vrima për ajrin, u shfaq gjatë viteve 1360-1430.⁴⁷

Nga mesi i shek. XIV, Raguza ishte orientuar drejt burimeve të veta dhe që atëherë, të paktën një mjeshtër i armëve mbrojtëse ishte vazhdimisht në dispozicion të shërbimit komunal (veshje nga metali, shq.: *parzmore*, *pancir*, lat.: *coracia*, *coraga*, *collare*, *collarium*); përveç disa mjeshtërve të pancirëve që ishin zejtarë të qytetit, kishte edhe mjeshtër armësh, të cilët kishin krijuar një marrëdhënie gjysmëzyrtare me komunën, e që paguanin për të marrë me qira një punëtori. Pjesa e

⁴⁴ *Dokumente për historinë e Shqipërisë të shekullit XV*, vëll. II, Pjesa 2 (1406-1410), transkriptuan dhe përkthyen Injac Zamputi, Pranvera Bogdani, redaktori dhe përgatiti për botim Edmond Malaj, Instituti i Historisë / ASA (Tiranë: Botimet albanologjike, 2019), dok. nr. 65 (199-200).

⁴⁵ *Po aty*, 200-201.

⁴⁶ Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, 98.

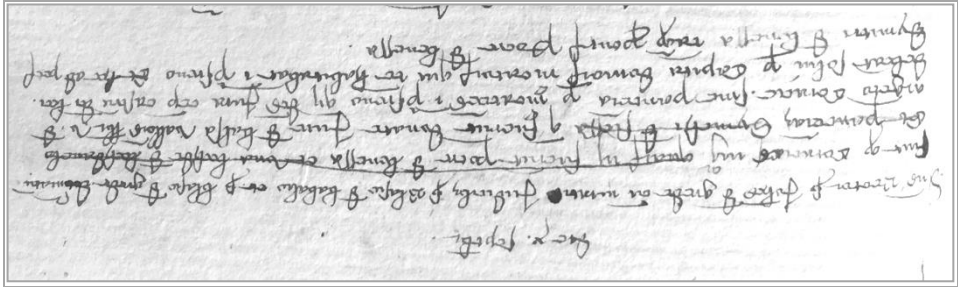
⁴⁷ Škrivanić, *Oružje u srednjovekovnoj*, 153; Bashkim Lajçi, “Të dhëna për armët e shqiptarëve gjatë mesjetës”, *Gjurmime albanologjike*, Seria e shkencave historike, nr. 37/2007 (Prishtinë: 2008), 226.

brendshme e parzmore mbulohej nga disa pllaka hekuri dhe shërbente për mbrojtjen e organeve vitale të trupit. Parzmoret e thurura, te mëngët dhe gjunjët, forcoheshin me pllaka të vogla për mbrojtjen më të mirë të këtyre pjesëve. Këto pllaka quheshin *plastron* dhe u përdorën gjatë shek. XII-XIV. Përveç *plastronit*, në fund të shek. XIV parzmoret iu shtua një pjesë shtesë për mbrojtjen e shpinës.⁴⁸

Për më tepër, vlera dhe rëndësia e parzmoreve metalike apo këmishëve metalike si mjet mbrojtës vërtetohej nga interesimi i madh i drejtuesve ushtarakë për t'i marrë ato në sasi të mëdha. Shembull i këtij interesimi ishte rasti kur Balshajt morën qeverisjen në Prizren. Shteti i Balshajve arriti një zgjerim të madh territorial më 1371 dhe më 1373. Pas vdekjes së Mbretit Vukashin në lumin Marica (26 shtator 1371), Gjergji I Balsha mori nën zotërim Prizrenin (1371) dhe më pas edhe Pejën. Territori i Kosovës për Balshajt në këtë kohë ishte i një rëndësie të veçantë në përputhje me nevojat objektive të zhvillimit të mëtejshëm ekonomik të shtetit të tyre. Ndërmjet Kosovës dhe viseve të tjera arbërore, që gjendeshin në kuadrin e shtetit të Balshajve në atë kohë, ekzistonin lidhje të rëndësishme ekonomike tregtare. Në këtë frymë, Prizreni ishte jashtëzakonisht i rëndësishëm për tregtinë e Raguzës, meqë në të jetonin dhe vepronin shumë tregtarë raguzanë. Me synimin për t'u afruar me Balshajt, përfaqësues të shquar të familjeve të Raguzës në Prizren dhanë si dhuratë parzmore. Kështu, sipas një dokumenti të Raguzës të 10 shtatorit 1372, rektori dhe gjyqtarët e Republikës së Raguzës vendosën që secila shtëpi e tregtarëve raguzanë me banim në Prizren të paguante një vlerë prej 5 libra argjendi (*librarum V de argento*) për të blerë katër parzmore si dhuratë për Gjergj I Balshën, për marrjen e Prizrenit. Përveç tre vëllezërve, një parzmore iu dha edhe djalit të vëllait të madh, nga tre sundimtarët, Gjergj II Strazimirit. Dhurata konsiderohej jashtëzakonisht e vlefshme në aspektin diplomatik, dhe me të donin të shprehnin gëzimin për suksesin e tij.⁴⁹

⁴⁸ Škrivanić, *Oružje u srednjovekovnoj*, 136.

⁴⁹ "...*determinantum fuit coracias IIII, que fuerunt donate Jure de Balsa vallis librarum V de argento coracia sine panceria, per mercatores in Prisreno, quando dictus Jura cepit castrum dictrum dicti loci, debeant solui per capita domorum mercatorum, qui tunc habitabant in Prisreno, et hoc ad petitionem Dymitri de Benessa tamquam procuratoris Pocre de Benessa*", HR-DADU, *Diversa Cancellariae*, vol. XXIII (1371-1372), fol. 138r (10.IX.1372); Škrivanić, *Oružje u srednjovekovnoj*, 148; Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, 103; Gelcich, *Zeta dhe Dinastia e Balshajve*, 94.

*Tregtarët raguzanë në Prizren u dhurojnë Balshajve parzmorë
(10 shtator 1372)*

Këta mjeshtër armësh të qytetit gëzonin një reputacion të caktuar, saqë Këshilli i qytetit u detyrua t'u tërhiqte vëmendjen të dërguarve të Balshës II në korrik të vitit 1381, në mënyrë që të ishin në gjendje të blinin armatim *a coracariis comunis Ragusii et non a civibus*. Të dyja kategoritë e zejtarëve të përmendur i plotësonin mjaftueshëm nevojat sa i përket armatimit për komunën dhe për banorët e Republikës së Raguzës.⁵⁰ Kështu, Senati i Raguzës në korrik të vitit 1381 i lejoi Balshës II të blinte në Raguzë mjete të blinduara mbrojtëse – parzmorë ose mjete të tjera metalike – 30 parzmorë (*Balsa de Balsa postit emere arma XXX a coraçariis*), si dhe të lejonte transportin e llojeve të tjera të armëve; popullit të Balshës II iu lejua të riparonte armët në Raguzë.⁵¹

Në inventarin e mjeteve mbrojtëse të arbërorëve dhe të tjerëve, një vend të rëndësishëm zë mburoja. Mburoja i është nënshtruar transformimit të formës gjatë zhvillimit të saj, si për shembull, forma sferike ose ovale. Përveç këtyre, shqiptarët përdornin forma të tjera mburojash, si ato në formën e trekëndëshit që ishte gdhendur edhe në një monedhë të Balshajve.⁵²

Mburojat e Raguzës (*pavesius*) ishin prej druri cilësor, të cilat në sasi dhe përmasa të mëdha vinin nga Ulqini, Durrësi dhe Lezha – druri dhe skeleti ishin të mbuluara mirë me lëkurë kali dhe të pajisura me

⁵⁰ HR-DADU, *Reformationes*, vol. XXIV (1378-1381), fol.179^r (11.VII.1381); Škrivanić, *Oružje u srednjovekovnoj*, 148; Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, 100.

⁵¹ HR-DADU, *Reformationes*, vol. XXIV (1378-1381), fol. 179^r; *Acta Albaniae*, vol. II, dok. nr. 374 (89); Škrivanić, *Oružje u srednjovekovnoj*, 148; Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, 100.

⁵² Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, 98.

brezat e nevojshëm, pllaka hekuri dhe piktura me ngjyra. Madhësia e një mburoje varej nga qëllimi i saj: mburoja në formë të zakonshme, mburoja për postin e rojeve, mburoja për ekuipazhin e anijeve dhe mburoja të vogla. Çmimi i mburojës varej nga madhësia e saj. Mburojat për rojet ishin më të shtrenjta (4 copë për 4,5 dukate), të ndjekura nga mburojat e zakonshme – 1 dukat për copë, ato të voglat – 4 copë për 3 dukate, si dhe ato për anije (17 copë për 11 dukate e 10 groshë).⁵³

Armët e zjarrit dhe artileria

Krahas armëve të ftohta, kjo periudhë shënon përdorimin e armëve të zjarrit, si armë sulmuese për luftime në largësi. Fuqia e sulmit të tyre ishte kimike, ndërsa fuqia e armëve të ftohta ishte mekanike. Fillimisht ishte një armë unike, por prodhimi i përmirësuar i mjeteve dhe i barutit dha mundësi të reja për të shkrepur armët; detyrat e reja ishin përpara armëve të zjarrit. Përparimet e reja i ndanë armët e zjarrit në artileri (bombarda) dhe pushkë me fitil (schiopi). Bombardat, bombardelat, mortirat, si edhe mjetet për hedhje (manganët dhe spingardat) ishin të përmasave, kalibrit dhe peshave të mëdha, ndërsa pushkët ishin të një kalibri të vogël. Në gjysmën e dytë të shek. XIV, dhe konkretisht në vitin 1364, u shfaqën për herë të parë armët e zjarrit të dorës, të cilat më vonë do të quheshin armë të këmbësorisë. Armët e zjarrit të dorës në Francë u shfaqën në vitin 1375, kurse në Gjermani në vitin 1379.⁵⁴ Duke u mbështetur në dokumentet e vendeve fqinje, me të cilat arbërorët patën marrëdhënie diplomatike e ekonomike, mund të thuhet pa përjashtim se, që nga shek. XIV ato armë u përdorën edhe nga Balshajt.

Fokusi i lajmeve për prodhimin e bombardave apo topave, si edhe shpeshësia e shfaqjes së tyre në burime dokumentare, tregon se vjeshta e vitit 1378 dhe, në përgjithësi, kohëzgjatja e luftës me Venedikun, mund të shënohet si një periudhë kur u prodhuan bombardat me gjuajtje më të largëta të kohës. Për më tepër, mund të pretendohet se shek. XIV shënon një periudhë të prodhimit kryesor të armëve të zjarrit dhe se fondi kryesor për bombardat i krijuar në atë kohë, më vonë u përdor nga qeveria e Raguzës sipas gjykimit të saj.⁵⁵

⁵³ *Po aty*, 98-99.

⁵⁴ Drishti, *Armët dhe armëtarët*, 25.

⁵⁵ Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, 98-99, 127.

Për sa i përket teknikës së armëve, venedikasit kishin një avantazh në armët e lehta ndaj vendeve të tjera ndërluftuese, por jo ndaj Balshajve. Që në fillim të shek. XV, Balshajt kishin artilerinë e tyre. Raguzat i furnizonte Balshajt me armë moderne.⁵⁶

Sipas burimeve të Raguzës, më 18 prill 1379 Këshilli i Rogatëve të Raguzës, pasi e peshoi çështjen e kërkesës për armë, hodhi poshtë kërkesën e Balshës II (Balsa de Balsa) për t'i dhënë atij një bombardë.⁵⁷ Një vit më vonë, më 1380, Balsha II iu drejtua me një kërkesë të re për armë (ndoshta edhe topa), por ai u refuzua përsëri me pretekstin se komuna e Raguzës kishte nevojë për armë. Më në fund, në vitin 1381 Republika e Raguzës i dha hua 3 bombardat dhe barut Gjergj II Strazimirit, duke përfshirë edhe detyrimin për t'i kthyer ato. Me sa duket i rikuperuar nga sëmundja, tashmë në shkurt të vitit 1384, ai, përsëri i kërkoi Raguzës një top (bombardë) dhe një sasi të caktuar baruti, sepse ndihej në telashe me turqit në Jug, në Arbëri. Më 1384, përsëri Senati i Raguzës e hodhi poshtë kërkesën e Balshës për bombardat dhe barut, por në vend të kësaj vendosi t'i jepte 1 mburojë (parzmore) dhe 1 helm të çeliku (barbut).⁵⁸

Prodhimi i këtyre bombardave në shek. XIV, që përmenden për herë të fundit në janarin e vitit 1393, lidhej gjithashtu me situatën politike, përkatësisht, me depërtimin e turqve në zotërimet e Gjergj II Strazimirit. Reagimi i Raguzës ndaj këtyre zhvillimeve ishte vendimi për të filluar prodhimin e dy bombardave të mëdha, të cilat në atë kohë paraqisnin gamën më të madhe të armëve të zjarrit.

Ndryshe nga lloji i parë i bombardave të mëdha (*bombarde cum crochis*), lloji i dytë që u prodhuan në Raguzë ishin disa bombardat të vogla (*bombarde parve*), forma e të cilave nuk ndryshonte nga forma e topave më të mëdhenj. Gjatësia e tyre, pra gjatësia e mostrave të ruajtura, ishte deri në 40 cm. Edhe kësaj radhe, përmendja e tyre lidhet me Balshajt. Këto bombardat të vogla ishin një lloj i armëve të vogla të dorës,

⁵⁶ “2 octobre 1397, De armando nostrum brigintinum pro domina Theodora Jure de Balsa, que est hic, pro conducendo et portando illam usque ad Avalonam, expensis nostri Communis”, Nicolae Jorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, vol. 2 (Paris: E. Leroux, 1899), 71.

⁵⁷ “Prima pars est de concedendo unam bombardam Balse de Balsa. Secunda pars est de non concedendo”, *Monumenta Ragusina: libri reformationum*, Tomus IV, Ann. 1364-1396, collegit et digessit Josephus Gelcich (*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, knj. 28) (Zagrabiae: Sumptibus Academiae scientiarum et artium, 1896), 207.

⁵⁸ HR-DADU, *Reformationes*, vol. XXIV (1378-1381), fol. 139^v.

një pararendës i pushkëve të mëvonshme. Ato përmenden për herë të parë në Raguzë më 6 maj 1391, kur Këshilli i Vogël miratoi kërkesën e Gjergj II Strazimitrit dhe i huazoi atij armë zjarri të dorës.⁵⁹ Në marrëveshje, autoritetet e Raguzës shprehnin besimin e tyre se sundimtarit të Zetës i duheshin armët për të mbrojtur territorin nga sulmet osmane apo nga fisnikëria e pakënaqur. Formulimi i marrëveshjes për huadhënien, dëshmon për ekzistencën e tyre edhe para datës në fjalë. Më 7 maj të vitit 1397, ato dëshmohen përsëri me rastin e dhënies së një bombarde tjetër të vogël për të armatosur një anije tregtare.⁶⁰

Republika e Raguzës, më 6 maj 1398, vendosi në Këshillin e Vogël t'i huazonte Gjergj II Strazimitrit tri nga topat (bombardat) e saj, me 30 libra barut, me kusht që ato të riktheheshin në formë huaje nga ana e Gjergjit.⁶¹ Ndërsa më 4 gusht 1401, rektori i Shkodrës bëri përsëri përpyekje për të marrë nga Venediku rreth 100 arka me shtiza të shkurtra (verentona), 50 balista, mjeshtër për riparimin e tyre dhe 50 fuçi me barut për topa.⁶²

Për përdorimin e armëve të zjarrit një rëndësi të veçantë kishte sigurimi i materialit ndezës, barutit. Bazuar në burimet që kemi në dispozicion për përdorimin e armëve të zjarrit nga principatat arbërore dhe shkëmbimin reciprok në mes të mjeshtërve zejtarë të ndryshëm, sidomos gjatë shek. XIII-XV, kryesisht në Raguzë nga Balshajt dhe feudalët e tjerë arbërorë, del se baruti me tym në zotërimet arbërore është përdorur në armët e zjarrit që nga mesi i shek. XIV, i prodhuar edhe në trevat shqiptare.⁶³

Për sa u përket armëve apo pajisjeve për hedhje, ato ndaheshin në të mëdha dhe të vogla "*machinas ... magnas et ... parvas*". Por, kur bëhej fjalë për krijimin, riparimin apo vendosjen e tyre në vende të veçanta, atëherë përmendeshin emrat e tyre. Sipas burimeve arkivore të Raguzës, në shek. XIV janë përdorur tri lloje mjetesh hedhëse: spingardë, mangan

⁵⁹ Nella Lonza, Zdravko Šundrica, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392* (Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005), 159.

⁶⁰ Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, 103, 129-130.

⁶¹ "...*captum fuit de prestando domino Georgio de Strazimir tres de bombardis nostris de parvis, facta prius promissione de restituendo ipsas communi nostro, et libras XXX pulveris a bombardis*", *Acta Albaniae* II, dok. nr. 468.

⁶² *Po aty*, dok. nr. 672; *Dokumente për historinë e Shqipërisë të shek. XV*, vëll. I (1401-1405), përgatitur nga Injac Zamputi dhe Luan Malltezi (Tiranë: Akademia e Shkencave të RPS të Shqipërisë, Institutit i Historisë, 1987), dok. nr. 124 (213-214); Drishti, *Armët dhe armëtarët*, 26.

⁶³ Drishti, *Armët dhe armëtarët*, 164.

dhe trabuki. Predha për spingardën ishin shigjeta (veretones spingardarum) të rënda prej hekuri, shigjeta me sharrë etj. Ka shumë mundësi që nga tri spingardat e punuara gjatë vitit 1361, gjatë luftës në Ston, në fillim të janarit 1362, njëra t'i jetë dërguar Balshajve në kështjellën e tyre në Budua. Këtë dërgesë e kishin kërkuar Balshajt nga qeveria e Raguzës që në korrik 1361, kurse dy të tjerat përmenden në kalanë e Stonit më 1376.⁶⁴ Nga mangani dhe trabuki, nga ana tjetër, u hodhën gurë, madhësia e të cilave varej nga dimensionet e vetë pajisjes. *Manganët* (gurëhedhëse) si armë e rëndë hedhëse u përdorën nga Balsha III në luftë kundër Venedikut, gjatë rrethimit të qytetit të Shkodrës në vitin 1405.⁶⁵

Fuqia ushtarake e Balshajve përballë Venedikut

Rritja e forcës së ushtrisë dhe armatosja e Balshajve ishte bërë shqetësim për Republikën e Shën Markut. E gjendur në vazhdimësi para rezistencës së feudalëve shqiptarë, sidomos nga Balshajt, në gusht të vitit 1405, kapiteni venedikas i Gjirit, Marino Karavello bënte vlerësime për mënyrën se si do të ishte në gjendje të qetësonte rajonet e sapopushtuara, domethënë Ulqinin, Tivarin dhe Buduan. Në vlerësimet e tij, ai llogariste se për ta dëbuar Balshën III i nevojiteshin të kishte në këtë rajon, në dispozicion të tij, të paktën 300 kalorës dhe 200 këmbësorë. Prej këtyre, gjatë tetorit të të njëjtit vit, për në Arbërinë venedikase u nisën vetëm 100 këmbësorë. Në luftën e tij përballë Venedikut, Balsha III përdori turqit dhe sllavët.⁶⁶ Nuk ishte medoemos thjesht potenciali ushtarak i Balshajve që kanoste këtu Venedikun, por përkrahja që gjetën Balshajt brendapërbrenda provincës venedikase. Ndihma që u dhanë osmanët Balshajve me trupa apo së paku me mjete diplomatike, e rëndoi gjendjen e venedikasve. Përballë këtij rreziku, shumë shpejt, Venediku vendosi nisjen e 100 *heshtarëve* dhe 100 *këmbësorëve* të planifikuar më parë.⁶⁷

⁶⁴ Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, 83-85.

⁶⁵ *Dokumente për historinë e Shqipërisë të shek. XV*, vëll. I (1400-1405), përgatitur nga Injac Zamputi dhe Luan Malltezi, redaktor përgjegjës Aleks Buda, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë (Tiranë: 1987), dok. nr. 526 (590-591).

⁶⁶ "...ad minus equites trecentos et pedites ducentos...", *Acta Albaniae Veneta*, vol.III, dok. nr. 1136 (479); *Acta Albaniae Veneta*, vol. IV, dok. nr. 1722 (202-203).

⁶⁷ *Acta Albaniae Veneta*, vol. V, dok. nr. 1238 (16-17).

Me kërcënimin e vazhdueshëm që vinte nga Balsha III, besnikëria e vendësve por edhe e rekrutëve të huaj në ushtrinë venedikase vihej në dyshim. Gjithashtu, Republika e Venedikut ishte e vetëdijshme se ajo duhej të siguronte pagat e tyre. Në shtator të vitit 1412, proveditori venedikas, Bertuccio Diedo, informonte se Ulqini ishte në varfëri të madhe dhe se banorët e tij po përballeshin me vështirësi të shumta për të jetuar atje, por disa prej tyre, nëse do të paguheshin, do ta mbronin me forcë këtë qytet. Senati urdhëroi rektorin e qytetit, që për ruajtjen e tij të shpërblente 50 shqiptarë ndër më besnikët dhe më të përshtatshmit për profesionin e armëve, për t'i nxitur ata në mbrojtjen e këtyre zotërimeve.⁶⁸

Në fillim të vitit 1418, Balsha III filloi disa sulme ushtarake mbi zotërimet e Republikës. Për mbrojtje, ajo vendosi të dërgonte një kompani prej 25 deri në 30 ushtarësh, për t'u koncentruar në kështjellën e Shkodrës. Ai ngarkoi rektorin e tij t'i shkarkonte këmbësorët që nuk kishin treguar mjaftueshëm besnikëri, kurse një pjesë tjetër të ushtarëve të tjerë që ishin caktuar për mbrojtjen e qytetit dhe ishin të dyshimtë, urdhëroi që duhej të dërgoheshin në kufijtë e rrethinave të Shkodrës, në mënyrë që ata të mos gjendeshin në mbrojtjen e një pozicioni strategjik. Nëse ndonjëri prej tyre shpallej fajtor për tradhti, atëherë ndaj tyre do të merreshin masa të nevojshme. Në të vërtetë, njësitë e këmbësorisë së dërguar nga Republika në vitin 1418 në Shkodër kur u pushuan nga shërbimi më 1419, në vend që të ktheheshin në Venedik, kaluan në shërbim të Balshës dhe morën pjesë në sulmet e tij kundër zotërimeve të Venedikut.⁶⁹

Flota ushtarake e Principatës së Balshajve

Krahas rritjes e fuqizimit të principatës, Balshajt gjithnjë e më shumë po investonin në ngritjen e një flote detare me karakter luftarak e tregtar që do t'u shërbente atyre për mbrojtjen dhe zgjerimin e principatës, si dhe në forcimin e lidhjeve dhe të shkëmbimeve tregtare brenda e jashtë vendit. Gjatë Mesjetës, sipas burimeve, përdorim më të

⁶⁸ *Acta Albaniae Veneta*, vol. VI, dok. nr. 1769 (245-246).

⁶⁹ *Acta Albaniae Veneta*, X, dok. nr. 2225 (8-9); dok. nr. 2305 (103-104).

gjerë kishin anijet e tipit *sagina, brigantina, galera, pedota* dhe disa lloje barkash më të vogla, të cilat quheshin me emrin e përbashkët *fusta*.⁷⁰

Sipas dokumenteve të vitit 1383, mësojmë se në anijet e tipit brigantinë kishte deri në 18 ulëse dhe në të mund të vendoseshin deri në 70 persona, kurse në 4 barkat, që shkonin krahas me brigantinën, ndodheshin 13 persona: dy lundruer dhe një këmbësor në secilën barkë, kurse një person mbetej rezervë.⁷¹ Si mjet lundrimi brigantinat kishin përdorim të gjerë edhe në radhët e Balshajve, dhe punoheshin edhe nga mjeshtërit arbërorë në kantieret e vendit. Nuk ka shumë informacion për madhësinë e brigantinës, por në një rast thuhej se një brigantinë me 12 ulëse mund të lundronte lehtësisht të gjithë rrjedhën e Bunës (*un fiume navigabile*). Kur kushtet për lundrim ishin të favorshme (niveli më i lartë i ujit dhe ngarkesa më e ulët në anije), brigantinat, galerat, galetat, fustat, barotet (anijet e mbuluara të ngarkesave) dhe barkat arrinin në liqenin e Shkodrës. Kështu, në një dokument të vitit 1412 thuhej shprehimisht se shkodranët sipas orarit bënin rojë në liqen me galera dhe brigantina “*cum galeota vel brigantino seu zopolis*”.⁷²

I gjithë ky potencial i Balshajve për t’u forcuar ushtarakisht edhe në det, shkaktoi me kohë reagimin e Republikës së Venedikut që e konsideronte Adriatikun si gji të saj të mbyllur, mbi të cilin ushtronte prej më se dy shekujsh kontrollin e lundrimit dhe qarkullimit tregtar të mallrave. Në këtë drejtim, Venediku, në disa raste paraqiste vërejtje e shqetësime kundrejt princërve arbërorë, Topiajve e Balshajve.

Në përpjekje për të ruajtur kontrollin e lundrimit, shqetësimet e Venedikut mbi praninë e anijeve të armatosura shqiptare filluan të ndihen që më 1368, kur u njoftua nga tregtarët venedikas që tregtonin në zotërimin e Balshajve se kështjellari i qytetit të Budues (që përfshihej në Principatën e Balshajve), “*mbante në det disa barka*”.⁷³ Të njëjtin shqetësim Venediku e kishte paraqitur që më 1364, ku kërkohej që në asnjë mënyrë shqiptarët të mos mbanin anije të armatosura në det dhe për këtë, sipas Sinjorisë, ata [shqiptarët] duhej të hiqnin dorë sa më parë nga kjo armatosje e anijeve dhe:

⁷⁰ *Dokumente për historinë e Shqipërisë të shek. XV*, vëll. I, 650, 651 (Terminologji).

⁷¹ *Po aty*, 184.

⁷² Ivan Božić, *Nemirno pomorje XV veka* (Beograd: Srpska književna zadruga, 1979), 238.

⁷³ “...a domino et castelano Bude nomine poueresco in quadam galea,...”, *Acta Albaniae Veneta*, vol. I, dok. nr. 212 (192-193).

“në rast se arbërorët e lartpërmendur gjenden nëpër det me anije të armatosura..., atëherë t’i kapin ata me gjithë anijet e tyre dhe t’u jepni dënimin e merituar sikur të ishin kusarë dhe armiqtë tanë”.⁷⁴

Ky insistim u përsërit më 29 mars 1368 edhe ndaj Karl Topisë, i cili kishte marrë nën zotërim Durrësin dhe mbante disa anije të armatosura në det. Sinjoria porosiste kapitenin e Gjirit [Adriatikut] që gjatë udhëtimeve të përpiqej për t’u takuar me Karlin dhe ta porosiste që në asnjë mënyrë të mos mbante në det ndonjë anije të armatosur në dëm të tyre. Por, në rast se do të lundronte pa shkaktuar dëme, pa shqetësuar apo pa cenuar venedikasit, atëherë kjo do të ishte e pranueshme, në të kundërtën kapiteni i kërcënonte Topiajt me ndërmarrje të masave ushtarake kundër anijeve të tyre.⁷⁵

Më 29 mars të po atij viti, Sinjoria urdhëroi kapedanin e përgjithshëm të flotës së detit Adriatik që të vrojtonte anijet e Balshajve “*t’i kapte barkat e thëna dhe t’i digjte ato*”, si dhe të mos lejonte tani e tutje kështjellarin e Budues të mbante “*barka apo anije të armatosura në det*”.⁷⁶ Ndërhyrja e këtij kapedani duket se ka qenë e fortë sepse katër muaj më pas, më 31 korrik 1368, Gjergji I Balsha, u detyrua të dërgonte përfaqësuesit e tij në Venedik për të kërkuar lejen e Sinjorisë që “*të armatoste në det barka dhe anije*”. Nën presionin dhe kundërshtimin edhe të carit serb, kërkesa nuk u miratua. Me gjithë qëndrimin negativ të Venedikut dhe carit serb, Balshajt vazhduan ta fuqizonin flotën e tyre luftarake. Gjergji I Balsha njoftonte tregtarët venedikas dhe qendrën e tyre, se “*po armatoste në Budua, Ulqin dhe Tivar disa anije dhe barka*”, me të cilat zotëronte detin dhe kontrollonte lëvizjet e anijeve.⁷⁷ Ky insistim i Balshajve për ta armatosur flotën ushtarake përkonte me kohën

⁷⁴ “... si predicti albanenses cum aliquibus nauigiis armatis in mari ... tunc eos et nauigia sua capiatis et dannificetis tamquam manifestos cursarios et inimicos nostros verum...”, *po aty*, dok. nr. 196 (178).

⁷⁵ “... non teneat in mari aliqua nauigia armata, ad dannum aliquorum,...”, *po aty*, dok. nr. 213 (194).

⁷⁶ “*Quod committatur capitaneo culfi, Quod per omnem viam, et modum quo poterit, faciando id cum securitate armate, det sibi operam, de intromittendo et capiando dictas barchas, quas comburi faciat, omni causa remota, dicendo dicto castellano, quod decetero non teneat aliquas barchas uel nauigia armata in mari, ad dannum aliquorum, alioquin procedemus contra eum, gentem et loca sua...*”, *po aty*, dok. nr. 216 (196).

⁷⁷ Luan Malltezi, “Flota luftarake-tregtare e Principatës së Balshajve”, *Studime për epokën e Skënderbeut*, III, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë (Tiranë: 1989), 15-16.

e përgatitjeve të tyre për të sulmuar dhe nënshtuar qytetin e Kotorrit. Andaj, pas kërkesës së përsëritur për të ndërtuar anije luftarake, më 8 qershor të vitit 1369, Sinjoria e miratoi kërkesën e Gjergjit I “*që të armatosej në det vetëm, për t’i përdorur në dëm të armiqve të tij*”. Leja kishte karakter të përkohshëm; ajo kishte vlerë sa kohë që Balshajt do të luftonin kundër Kotorrit. Kështu pas paqes që arritën Balshajt me Kotorrin, Sinjoria hezitoi përpara kërkesës që parashtrroi më pas Gjergji I që të mos i revokohej leja e dhënë dhe nuk e shihte të udhës ta rikonfirmonte atë sa kohë që kottorrasit nuk do të prishnin marrëveshjen e paqes. Megjithatë, duke marrë në konsideratë qëndrimin e mirë që mbante Gjergji I Balsha ndaj tregtarëve venedikas, Sinjoria e lejoi atë “*që të lundronte me anijet e tij në det, por me kusht që të mos i shkaktonte dëm me anijet e tij*” tregtarëve venedikas.⁷⁸

Në shtator të vitit 1369, Balshajt demonstuan forcën e flotës së tyre ushtarake përmes rrethimit të Kotorrit nga deti dhe toka. Përsëri, Venediku nëpërmjet përfaqësuesve të saj te Balshajt kërkonte të kontrollonte situatën në det. Në këtë situatë, fillimisht, Sinjoria kërkonte që të zgjidheshin mosmarrëveshjet mes Balshajve dhe Kotorrit përmes rrugëve paqësore. Nëse kjo ishte e pamundur, kapiteni venedikas i Gjirit porositej që galerat, barkat dhe anijet e tjera të armatosura të Balshajve në det “*në dëm dhe për të zezë të vet kottorrasve*” t’i largonte dhe t’i çarmatoste. Nëse për këtë Gjergj Balsha nuk bindej, atëherë të ndërhyhej me forcë dhe ato galera, barka e anije të armatosura me gjithë personelin në të, “*të shkatërroheshin sikur të ishin kusarë të vërtetë*”.⁷⁹ Në letrën kthyesë të datës 17 shtator, të po të njëjtit vit, kërkohet që nëse Gjergji nuk e çarmatoste flotën e tij, atëherë “*galerat, barkat dhe anije të digjeshin duke ua vënë zjarrin, kurse personeli përkatës le të lihej i lirë*”, me kusht që të mos e përsërisnin veprimin.⁸⁰

Në kohën kur Balshajt po përballeshin me rrezikun e sulmeve të njëpasnjëshme turke, në gusht të vitit 1385, atyre u nevojiteshin anije të armatosura. Për këtë, nëpërmjet përfaqësuesve të tyre në Venedik, iu drejtuan autoriteteve venedikase me këmbëngulje që t’u jepnin patjetër katër galera, të cilat kishin ndërmend t’i armatosnin në Venedik brenda

⁷⁸ “*quo postit armare in mari ad dannum solum suorum inimicorum, dummodo non dannificet, nec offendat, aliquem nostrum venetum, uel fidelem, nec aliquem mercatorem uel alium navigantem per mare...*, *Acta Albaniae Veneta*, vol. I, dok. nr. 219 (199).

⁷⁹ *Po aty*, dok. nr. 220 (199-202).

⁸⁰ *Po aty*, dok. nr. 220 (201-202), (letra kthyesë: 1396, indikti 7 – data 17 shtator).

katër muajve dhe me ato planifikohej që të përballëshin me dhunën turke në rritje. Lidhur me këtë kërkesë, autoritetet venedikase kërkuan nga Balsha që të informonte mbi vendin se ku dëshironte t'i mbante këto galera për të vepruar dhe të njoftonte se sa kohë do t'i nevojiteshin.⁸¹

Nën një kontroll të tillë të rreptë është e qartë se flota e Balshajve nuk mund të rritej e të fuqizohej në masën që ofronin mundësitë e vendit. Dokumentet bëjnë të ditur se përpjekje për të mbajtur flotë bënë edhe pasardhësit e Gjergjit I Balsha, Balsha II dhe Gjergji II Balsha por edhe këta ndeshën në qëndrimin armiqësor të Republikës së Venedikut. Në korrik të vitit 1389, Sinjoria refuzoi kategorikisht kërkesën e Gjergjit II për të “*mbajtur të armatosur në det në lumenjtë e tij dy brigantina për sigurinë e viseve të tij dhe të lumenjve për çështjen e kripës*” që tregtohej në Principatën e Balshajve. Mbikëqyrja e rreptë që ushtronte shteti venedikas mbi flotën e Balshajve pati pasoja veçanërisht të rënda për principatën e tyre në periudhën e fillimit të sulmeve osmane.⁸²

Marrëdhëniet me zotërinjtë e Zetës dhe përpjekjet e venedikasve për të penguar fuqizimin e Balshajve në det, lë të kuptohet për konflikte të pashmangshme luftarake në vetë zonën e Bunës. Gjatë kryengritjes së Shkodrës më 1399-1402, anijet e armatosura venedikase hynë në Bunë për të demonstruar fuqinë e Republikës ose për të transferuar ushtarë dhe pajisje. Në këtë kohë kapiteni i Shkodrës operonte në liqenin e Shkodrës me një brigantinë të vogël dhe varka që i kishte blerë nga njerëzit e Raguzës. Vetëm në vitin 1410 ai mori një galerë nga Venediku (më e vogël se sa kërkoj) dhe me të do të luftonte kundër anijeve me të cilat Balsha III po shfaqej në liqen.⁸³

Shpërthimi i Luftës së Parë të Shkodrës, nxori në sipërfaqe edhe më shumë kapacitetet luftuese detare të Balshajve. Disa muaj pas fillimit të këtij konflikti, në vitin 1406, autoritetet venedikase i njoftuan autoritetet turke se kundër Balshajve, të cilët nuk pranoin të lëshonin Shkodrën

⁸¹ “*Ad quorum turchorum perfidiam reprimendam necesse esset, ut haberet galeas armatas, quas a se minime habere posset, et propterea recurrat ad dominacionem nostram, requirens cum magna instantia per dictos suos Ambaxiatores, ut concedere debeamus sibi quatuor galeas quas intendit armari facere in venetiis per quatuor menses et cum ipsis resistere iniquitali dictorum turchorum*”, po aty, dok. nr. 300 (f. 13).

⁸² Malltezi, “Flota luftarake-tregtare e Principatës së Balshajve”, 17; Rrok Zojzi, *Tradita e lundrimet detar të popullit shqiptar* (Tiranë: Mihal Duri, 1959), 24-25.

⁸³ Božić, *Nemirno pomorje XV veka*, 221.

kishin nisur një flotë të fuqishme galerash dhe anijesh.⁸⁴ Po kështu, venedikasit dërguan një inxhinier të ujërave për të hetuar se si rrjedha e sipërme e lumit Buna mund të bëhej e përshtatshme për lundrim nga galerat ose galeotat. Venedikasit donin që Buna të mund të lundrohej deri në liqenin e Shkodrës për të gjitha anijet dhe në çdo stinë, por kjo nuk u arrit meqë duhej të prisheshin peshkatorët dhe për këtë llogaritej se do të shkaktoheshin dëme të mëdha. Po ashtu, disa fisnikë venedikas vunë në dyshim anën ekonomike dhe ligjore të ndërmarrjes: sa të ardhura do të humbte qyteti duke prishur anësoret e lumit (guada) dhe nëse individët privatë do të kënaqeshin me kompensimin për terrenet e humbura të gjuetisë.⁸⁵

Dihet gjithashtu se në Luftën e Parë të Shkodrës (1405-1412), përballë sulmit të anijeve të Balshës, venedikasve iu desh të tërhiqeshin. Venedikasit e thyen drejtpërdrejt marrëveshjen e paqes (të vitit 1409) që nënshkruan me Helenën kur refuzuan t'i paguanin dispozitat e dakorduara për Balshën III, i cili në këmbim sulmoi zotërimet e tyre në fillim të vitit 1410.⁸⁶ Kështu, në kohën kur Venediku bëri përpjekje për të forcuar fortifikimet e Shkodrës, Tivarit dhe Durrësit, si masë parandaluese kundër pushtimeve të papritura, Balsha III, në krye të një force të konsiderueshme ushtarake, pa asnjë hezitim sulmoi në fillim të marsit të vitit 1410 qytetet e përmendura më sipër. Ajo që bie në sy, në këtë rast, është një ngjarje që nuk kishte ndodhur më parë për sa u përket Balshajve. Nën flamurin e Balshës, u shfaq për herë të parë një anije luftarake e armatosur mirë dhe kjo paraqitje përbënte një rrezik real për zonat bregdetare. Kontkapedani venedikas i qytetit, Benedikt Kontareno, kërkoi prej Senatit t'i njiheshin shpenzimet që po bënte për të ruajtur sundimin mbi atë vend, i cili po përballej me sulmet e ushtrisë së Balshajve nga toka dhe flota e tyre. Veç kësaj, ai kërkoi që në liqenin e Shkodrës të kishte një *galeotë* prej tridhjetë-dyzet rremash (lopatash),

⁸⁴ *Listine o odnošajih izmedju južnog Slavenstva i Mletačke Republike*, vëll. V (1403-1409), skupio Sime Ljubić (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1875), 70-74.

⁸⁵ "...*unus magister ingeniarius ab aquis ad videndum et examinandum, si possent destrui guada, et reducere acuas a sancto Sergio usque in locum per talem modum, quod possent intrare in illum galee vel galeote*", *po aty*, 69.

⁸⁶ *Istorija Crne Gore, II/2: od kraja XII do kraja XV vijeka*, 101.

sepse brigantini që kishte ai në dispozicion ishte i vogël.⁸⁷ Gjithashtu, ai kërkoi të

“dërgohej në viset e sipërthëna një galerë prej 20 ulësesh si anije e madhe, në atë mënyrë siç do ta shohë me vend kolegji; dhe ajo [galeotë] do të mund të armatosej në Shkodër, për tmerrin e atyre njerëzve të atyshëm dhe për sigurinë e vendeve tona dhe të viseve të sipërthëna”.⁸⁸

Shfaqja e forcës përmes së cilës Balsha III përuroi fushatën e re, ishte shumë e fuqishme. Garnizonet venedikase duhej të ishin shqetësuar seriozisht, sepse edhe prania e thjeshtë e një flote të armatosur, që deri atëherë nuk e kishte pasur asnjë anëtar i familjes Balshaj, e bëri Venedikun të mendonte për surpriza të rrezikshme. Flota e tij pushtoi të gjithë liqenin e Shkodrës dhe i detyroi fustat veneciane të tërhiqeshin.⁸⁹ Edhe për sa u përket trupave ushtarake, ushtria e Balshës III po shtohej çdo ditë, sepse një pjesë e madhe e popullsisë po aderonte në anën e tij.⁹⁰

Sido që të jetë, ekzistenca e një flote luftarake edhe tregtare në Principatën e Balshajve dëshmon për një traditë në fushën e marinës ushtarake dhe një forcë shtesë në fushën e armatimit dhe rritjes së fuqisë ushtarake në përgjithësi.

Ngritja dhe armatosja e kësaj flote bëhej edhe në vendpunishtet e ndryshme të vendit, mbi bazën e një tradite që vinte me sa duket e pandërprerë qysh nga kohët më të lashta, duke shfrytëzuar lëndën drusore të vendit, një pjesë e mirë e së cilës siç dëshmojnë dokumentet e kohës tërhiqej edhe nga shtete të tjera (si p.sh. Raguza etj.). Për këtë qëllim, Balshajt kanë shfrytëzuar edhe kantierin e Prevlakës (një gadishull i vogël në Kroacinë Jugore, afër kufirit me Malin e Zi, në hyrje të Gjirit të

⁸⁷ “die. xv. Marcij [Mccccdecimo] Et Nouitates factas per gentes balse territorio ac subditis et fidelibus nostris deinde tam per terram, quam per aquam, faciendo armata in lacu... et vltorius requirat habere vnam galeotam remorum triginta in XL quia ille brigentinus, quem habet est paruus, etc”, *Dokumente për historinë e Shqipërisë të shekullit XV*, vëll. II (1406-1410), Pjesa II, dok. nr. 172 (394).

⁸⁸ “... preterea mitti debeat ad partes predictas vna galeota banchorum xx. ad nauarescam, per illum modum qui videbitur Collegio que poterit armari deinde ad terrorem illorum deinde et securitatem locorum nostrorum et partium predictarum”, *Dokumente për historinë e Shqipërisë të shekullit XV*, vëll. II (1406-1410), dok. 172, f. 395.

⁸⁹ *Istoriya Crne Gore, II/2: od kraja XII do kraja XV vijeka*, 101-102.

⁹⁰ Gelcich, *Zeta dhe dinastia e Balshajve*, 295-296.

Kotorrit në bregun lindor të Adriatikut), ku i kanë ndërtuar dhe i kanë armatosur anijet e tyre.⁹¹

Burime dhe bibliografi:

Arkiva:

Crne Gore - Državni arhiv, Istorijskom arhivu Kotor (CG DA 1, IAK)
Hrvatska-Državni Arhiv u Dubrovniku – Dubrovnik (HR-DADU)
Kunsthistorisches Museum Wien, Hofjagd- und Rüstkammer, Inv.-Nr. HJRK_A_550.

Botime dokumentare:

Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV. Josephi Valentini, vol. I. Palermo-Napoli-Roma-Venezia-München: Archivio di Stato di Venezia, 1967.
Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV. Josephi Valentini, vol. III. Palermo-Napoli-Roma-Venezia-München: Archivio di Stato di Venezia, 1968.
Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV. Josephi Valentini, vol. IV. Palermo-Napoli-Roma-Venezia-München: Archivio di Stato di Venezia, 1968.
Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV. Josephi Valentini, vol. V. Palermo-Napoli-Roma-Venezia-München: Archivio di Stato di Venezia, 1970.
Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. College L. Thalloczy, C. Jiriček, E. Sufflay, vol.I. Vindobonae: Adolph Holzhausen, 1913.
Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. College L. Thalloczy, C. Jiriček, E. Sufflay, vol.II. Vindobonae: Adolph Holzhausen, 1918.
Dokumente për historinë e Shqipërisë 1479-1506, pjesa II (1499-1506).Përgatiti Injac Zamputi. Tiranë: Akademia e Shkencave e R.P.S.Shqipërisë, Instituti i Historisë, 1979.
Dokumente për historinë e Shqipërisë të shek. XV. Vëll. I (1401-1405). Përgatitur nga Injac Zamputi dhe Luan Malltezi, Tiranë: Akademia e Shkencave të RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë, 1987
Dokumente për historinë e Shqipërisë të shekullit XV. Vëll. II, Pjesa 2 (1406-1410). Transkriptuan dhe përkthyen Injac Zamputi, Pranvera Bogdani,

⁹¹ Maksim Zloković, “Razvoj brodograđevne industrije u tivatskoj opštini”, *Godišnjak Pomorskog Muzeja u Kotoru*, br.18 (Kotor: 1970), 130.

- redaktoi dhe përgatiti për botim Edmond Malaj. Tiranë: Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë, 2019.
- Jorga, Nicolae. *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*. Vol. 2. Paris: E. Leroux, 1899.
- Lonza, Nella & Šundrica, Zdravko. *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392*. Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005.
- Milojević, Miloš S. “Dečanske hrisovulje”. Në *Glas Srpsko Učeno Društvo* knj. XII (1880): 1-142.
- Monumenta Ragusina: libri reformationum*. Tomus III, Ann. 1359-1364, collegit et digessit Josephus Gelcich (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, knj.27). Zagrabiae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1895.
- Monumenta Ragusina: libri reformationum*. Tomus IV, Ann. 1364-1396, collegit et digessit Josephus Gelcich (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, knj. 28). Zagrabiae: Sumptibus Academiae scientiarum et artium, 1896.
- Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium - Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike*, vol. 4 (od godine 1358 do 1403). Skupio Šime Ljubić. Zagreb: HAZU, 1874.
- Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium - Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i Mletačke Republike*, vol. V (od godine 1403 do 1409). Skupio Sime Ljubić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1875.
- Tadić, Jorjo. *Pisma i uputstva Dubrovačke republike: knjiga 1 (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, treće odelenje, knj. IV*. Beograd: Srpska Kraljevska Akademija, 1935.

Literaturë historiografike:

- Aleksić, Marko. *Mediaeval swords from Southeastern Europe: material from 12th to 15th century*. Belgrade: Dedra, 2007.
- Armë të mjeshërve shqiptarë në Muzeun Historik Kombëtar / Guns of Albanian craftsmen at the National Historical Museum* (katalog), përgatiti tekstin Dorian Koçi, Ledio Xhoxhi; redaktor Hajri Shehu. Tiranë: Muzeu Historik Kombëtar, 2017.
- Barleti, Marin. *Historia e jetës dhe e veprave të Skënderbeut* (botimi i tretë). Prishtinë: Rilindja, 1989.

- Barleti, Marin. *Historia e Skënderbeut* (originali latinisht, përkthyer nga Stefan Prifti). Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë. Tiranë: 1964.
- Barleti, Marin. *Rrethimi i Shkodrës*. Universiteti Shtetëror i Tiranës. Tiranë: 1962.
- Bogdani, Pranvera. *Balshajt: Lufta e Principatës së Balshajve dhe sundimtarëve të tjerë shqiptarë kundër Venedikut në 20 vjetët e parë të shekullit XIV*. Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë. Tiranë: Botimet albanologjike, 2018.
- Božić, Ivan. *Nemirno pomorje XV veka*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1979.
- Dinić, Mihailo. *Prilozi za istoriju vatrene oružja u Dubrovniku i susednim zemljama* (Glas SKA, no. CLXI). Beograd: Srpske Kraljevske Akademije, 1934.
- Drishti, Riza. “Armëtarët”. Në *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë (1985): 1196.
- Drishti, Riza. *Armët dhe armëtarët shqiptarë në muzetë e Shqipërisë*. Tiranë: Mali Pleshti, 2018.
- Drishti, Riza. *Armët dhe armëtarët shqiptarë*. Tiranë: 8 Nëntori, 1976.
- Ducellier, Alain. *La Façade maritime de L’Albanie au moyen age Durazzo et Valona du XI au XV siecle*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1981.
- Egro, Dritan. “A janë armët e Skënderbeut në Vjenë? Fillimi i një studimi mbi armët e heroit tonë kombëtar të ekspozuara në Muzeun e Vjenës”. Në *Shekulli*, nr. 56 (2005): 20.
- Frashëri, Kristo. *Skënderbeu: jeta dhe vepra*. Akademia e Shkencave e Shqipërisë. Tiranë: Toena, 2002.
- Gelcich, Giuseppe. *Zeta dhe dinastia e Balshajve*. Tiranë: Shtëpia botuese 55, 2009.
- Istorija Crne Gore, II/2: od kraja XII do kraja XV vijeka*. Titograd: Redakcija za Istoriju Crne Gore, 1970.
- Jireček, Konstantin. “Srpski car Uroš, kralj Vukašin i Dubrovčani”. Në *Zbornik Konstantina Jirečeka*, I (Posebna izdanja knj. CCXXVI, Odeljenje Društvenih Nauka: nova serija- knj.33) (1959): 341-385.
- Lajçi, Bashkim. “Të dhëna për armët e shqiptarëve gjatë mesjetës”. Në *Gjurmime albanologjike*, Seria e shkencave historike, nr. 37/2007 (2008): 223-232.
- Lajçi, Bashkim. *Armët e shqiptarëve gjatë mesjetës*. Pejë: Kuvendi Komunal, 2006.
- Malltezi, Luan. “Flota luftarake-tregtare e Principatës së Balshajve”. Në *Studime për epokën e Skënderbeut*, III (Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë, 1989): 15-16

- Malltezi, Luan. *Armët e Skënderbeut në Shqipëri* (album). Muzeu Historik Kombëtar. Tiranë: Ilar, 2014.
- Malltezi, Luan. *Qytetet e bregdetit shqiptar gjatë sundimit venedikas 1392-1478*. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë, 1988.
- Noli, Fan S. *Historia e Skënderbeut, kryzotit të Arbërisë (1405-1468)*. Tiranë: Naim Frashëri, 1962.
- Petrović, Đurđica. “Oružje”. Në *Istorija primenjenih umetnosti kod Srba*, Knjiga 1 (1977): 122-128.
- Petrović, Đurđica. *Dubrovačko oružje u XIV veku* (Posebna izdanja – Vojni muzej, knj. 5). Beograd: Vojni Muzej, 1976.
- Schmitt, Oliver Jens. *Arbëria venedike: 1392-1479*, shqip nga Ardian Klosi. Tiranë: K&B, 2007.
- Škrivanić, Gavro A. *Oružje u srednjovekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku*. Srpska akademija nauka i umetnosti, Posebna izdanja; Odeljenje društvenih nauka; knj. 24. Beograd: Naučno delo, 1957.
- Truhelka, Ćiro. “Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne”. Në *Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine*, no.XXVI (1914): 6-61.
- Zloković, Maksim. “Razvoj brodogra đevne industrije u tivatskoj opštini”. Në *Godišnjak Pomorskog Muzeja u Kotoru*, br.18 (1970): 127-152.
- Zojzi, Rrok. *Tradita e lundrimit detar të popullit shqiptar*. Tiranë: Mihal Duri, 1959.

GJON BERISHA

Institute of History “Ali Hadri”, Prishtinë
gj.n.berisha@gmail.com

S u m m a r y

ARMAMENT AND MILITARY CAPACITIES IN THE PRINCIPALITY OF THE BALSHAJ
DURING THE 14TH-15TH CENTURIES

The events that took place within the Principality of Balsha were related to the political, economic and military developments not only of the Balkan princes but also of the powers of the time, such as Venice, Ragusa, Hungary and the Ottoman Empire, hence the weapons and their use is directly connected to these countries. In these conditions, since the second half of the century. XIV and onward, the Balsha feudal lords, within the framework of strengthening and expanding their principality, made numerous efforts, not only to produce weapons from local or regional workshops, but also took advantage of the technological achievements of Europe with the invention of gunpowder and firearms .

Estimated on the basis of the sources of the time and compared to the fund of weapons that were used in the countries of the region and those of medieval Europe, Balsha's did not stand behind. The weapons used in the possessions of Balsha belong to the types of weapons that were known in the territory of the Balkans, Central and Eastern Europe in the Middle Ages.

Among the most important melee weapons of attack during the Middle Ages were swords, knives, bows, arrows, spears, crossbows, etc., as well as artillery firearms (bombardas/cannons) and a type of infantry rifle. Among the most important weapons used for protection during the Middle Ages were: armor, shields and helmets. Especially at this time when wars and unrest were incessant in the possessions of the Balsha, the demand for military capacities and armaments was constantly increasing and the possibilities of providing them were made through different ways - through trade, their production, looting, smuggling and even insurance theirs through various agreements. In such situations, arms trafficking was supposed to be a profitable branch for merchants.

The local arms manufacturers could not meet all the needs in arms, especially in the most modern and abundantly equipped ones, so some arms were imported. The Republic of Ragusa stands out from the countries that supplied the most weapons to the Balsha, which, apart from economic interests, had no territorial disputes with the Albanians and the Balshas. This made it clear that the types of weapons made and those bought in medieval Arberia respected the European standards of that time and also confirm an already known fact that Albanian rulers, like those of other Balkan countries, in the 14th century imported the most advanced types of weapons. sophisticated weapons from the best local workshops, from Italian workshops or from southern European workshops that existed in Ragusa, Kotor, Novobërdë or in Hungary. Axes, spears and arrows, the forms of which remained unchanged over a fairly long period of time, are almost products of local armourers. Medieval written sources confirm the existence of such shops on the Adriatic coast, in the north and in the interior of the country.

In the framework of the development and expansion of their possessions, the Balshas also created and strengthened the armed naval fleet, for which from

time to time they had conflicts with Venice, which tried to play the role of the supervisor of the Adriatic.

